

Vanhenemisen kotimaiset mediakuvasot

Vanhustyön keskusliitto teetätti vuoden 2022 alkupuolella kyselyn, jossa kysyttiin eri-ikäisten suomalaisten asenteita vanhenemista ja vanhuutta kohtaan. Kysyttäessä: *kun ajattelet omaa vanhuuttasi, miltä se tuntuu?* 26–35-vuotiaista vastaajista miltei 40 prosenttia vastasi, että oma vanhuus tuntuu melko pelottavalta tai erittäin pelottavalta. 55–65-vuotiaiden ikäryhmässä näin vastasi joka kolmas. Vaikka omaan ikään-tymiseen saatettiin suhtautua myönteisemmin, erityisesti iäkkäämmät vastaajat ja naiset näkivät, että yhteiskunnallisella tasolla vanhuutta pidetään kielteisenä asiana ja että iäkkäät ihmiset tulevat huonosti kuulluiksi yhteiskunnassamme. Miltei puolet (47 %) kaikista vastaajista oli myös sitä mieltä, että Suomessa syrjitään iäkkäitä. Poliitikkojen nähtiin olevan isoin iäkkäitä syrjivä taho, mutta joka kolmas tunnisti myös tiedotusvälineiden syrjivän iäkkäitä ihmisiä. (Vanhustyön keskusliitto 2022.)

Kyselyn vastaukset laittavat miettimään: miten on mahdollista, että ajatus vanhenemisestä ja vanhuudesta herättää pelkoa jo nuorella iällä, vaikka omakohtaista kokemusta vanhuudesta elämänvaiheena ei vielä ole? Mistä johtuu, että vanhemmat ihmiset kokevat, ettei heidän äänensä tule kuulluksi yhteiskunnassa ja että he ovat ikään kuin näkymättömiä? Väitöskirjani antaa näihin kysymyksiin vastauksia ja esittää, että medialla on merkittävä rooli siinä, millaisena ymmärrämme ikääntymisen ja sen, mikä meitä otaksutusti odottaa, jos ja kun saavutamme vanhuuden. Toisaalta kysymykset siitä, kuka saa äänensä kuuluville ja kenet tehdään mediamaisemassa näkymättömäksi, ovat esimerkkejä mediasta vallankäytön ja marginalisoinnin välineenä – ja myös relevantteja kysymyksiä työssäni.

Median kahtalaiset ikääntymisen kuvastot

Mediarepresentaatiot toimivat kulttuurisena resurssina, jonka pohjalta opimme tekemään ikää eli opimme, kuinka käyttäytyä, pukeutua ja puhua kulttuurisesti ikäsopivina pidetyillä tavoilla, ja joissa luodaan käsityksiä siitä, millaisia meidän ”tulisi” olla kussakin iässä. Mediaesitykset muokkaavat myös sitä, miten näemme itsemme ja muut ihmiset ympärillämme; miten suhtautua vanhenemiseen ja mitä ajatella vanhempien ihmisten kyvyistä, roolista ja merkityksestä yhteiskunnassa. Mitä suurempia yleisöjä median ikäesitykset tavoittavat, sitä enemmän niillä on yhteiskunnallista painoarvoa ja potentiaalia vaikuttaa ihmisten käsityksiin, arvostuksiin sekä julkiseen keskusteluun.

Median ikääntymisen kuvastojen sanotaan olevan kahtalaisia: toisaalta näemme etenkin kaupallisen median puolella kuvastoja, joissa korostuvat yksilön oma vastuu ikääntymisestä, aktiivisuuteen ja kuluttamiseen pohjaavat elämäntavat, nuorekkuuden tavoittelu sekä tätä nykyä myös kuuma seksielämä, kuten jotkut viimeaikaiset lehtijutut ovat ehdottaneet. Toisessa ääripäässä taas ikääntymistä ja väestön vanhenemista lähestytään pitkälti ongelmana ja uhkana, jossa vanhempien ikäluokkien nähdään jättävän tuleville sukupolville vain kalliin hoivataakan ja pahenevan ilmastokriisin. Tämän kaltaiset mediarepresentaatiot herättävät kysymyksiä niiden poliittisista, sosiaalisista ja kulttuurisista vaikutuksista. On selvää, että vanhempien ihmisten aseointi yhteiskunnan taloudellista kestävyyttä uhkaavaksi tekijäksi tai heidän näkeminsä yhtenäisenä, haavoittuvaisena ryhmänä – kuten esimerkiksi

koronauutisoinnin aikana oli nähtävissä – on ongelmallista, koska tällainen puhe ruokkii ennakoluuloja, kielteisiä ikääntymisasenteita ja jopa syrjintää.

Erikoista on myös se, että esimerkiksi väestön ikääntymisestä, joka toimii omankin tutkimukseni laajempuna yhteiskunnallisena viitekehystenä, keskustellaan usein pitkälti taloudellisten ja sosiaalisten seuraamusten näkökulmista, vaikka kyse on paljon laaja-alaisemmasta ilmiöstä. Väestön ikääntymisellä on monia myönteisiä puolia ja seuraamuksia (ks. esim. Kautto 2004; Suomi & Hakonen 2008; Irving & Beamish 2014), mutta näitä harvemmin nostetaan esille mediassa ja julkisessa keskustelussa. Usein tunnutaan myös unohtettavan, että väestön ikärakenteen muutokseen mukautuminen edellyttää yhteiskunnilta yhtä lailla myös *kulttuurista* sopeutumista (Biggs 2014). Yhtenä tärkeänä osana tätä kulttuurista sopeutumista näen ikääntymiseen ja vanhempiin ihmisiin liittyvien kulttuuristen käsitysten, odotusten ja asenteiden kriittisen tarkastelun ja mahdollisen uudelleenneuvottelun. Erityisesti kielteisävytteisten, asenteellisten ja stereotyyppisten käsitysten ja kuvastojen näkyväksi tekeminen ja purkaminen on tärkeää, mutta niin on myös myönteisten merkitysten ja uusien näkökulmien esiin tuominen, johon käsillä oleva tutkimuksenikin on pyrkinyt. Jos medialla katsotaan olevan keskeinen rooli erilaisten käsitysten, asenteiden ja odotusten rakentajana – ei vain mediasisältöjen muodossa, vaan myös teknisenä välineenä ja infrastruktuurina – media voi täten olla myös merkittävässä asemassa edesauttamassa tai jarruttamassa yhteiskuntien kulttuurista sopeutumista meneillään olevaan väestörakenteen muutokseen.

Mediakulttuuri ja ageismi

Yhteiskunnan ikääntyessä ikään ja ikäsyrjintään eli ageismiin liittyvistä eettisistä kysymyksistä on tullut yhä tärkeämpiä yhteiskunnallisessa keskustelussa ja päätöksenteossa. Ikäsyrjinnästä

on julkisesti keskusteltu erityisesti työelämän kontekstissa (Jyrkämä & Nikander 2007). Eettinen katse on luonnollisesti kohdistunut myös media-alaan (ks. esim. Pääkkönen 2021) ja elokuvateollisuuteen (ks. Raisborough ym. 2022), joiden ikäsyrjiviä toimintatapoja on nostettu esille ja pyritty purkamaan. Elokuvalalla sukupuolittunut ikäsyrjintä on jo pitkään tunnustettu ongelmaksi työmarkkinoilla, mikä on konkretisoitunut muun muassa vanhempien naisnäyttelijöiden vaikeutena saada elokuvarooleja tietyn ikävuoden jälkeen. Tästä oma väitöstutkimuksenikin antaa viitteitä.

Sitä vastoin kysymykset mediakuvastojen mahdollisista ageistisista ja asenteellisista sisällöistä eivät ole akateemisen maailman ulkopuolella herättäneet juurikaan julkista keskustelua. Tämä on selkeä epäkohta, koska ikäsyrjinnän on todettu operoivan keskeisesti juuri kulttuurisella tasolla ja mediaesitysten kautta: opettaen ihmisiä pelkäämään vanhuutta, häpeämään ikääntyvää kehoa ja vetäytymään kulttuuriseen näkymättömyyteen. Ikäsyrjivät käsitykset ja käytännöt ovatkin usein varsin piiloisia, mikä osaltaan hankaloittaa niiden tunnistamista. Median ikääntymiskuvastojen kriittinen analysointi on kuitenkin yksi keino tehdä ikäsyrjiviä käsityksiä näkyväksi ja tätä kautta lisätä tietoisuutta ikäsyrjinnän eri kulttuurisista ilmentymistä.

Vanhenemisen kotimaiset mediakuvastot

Väitöskirjassani olen tutkinut vanhenemisen kotimaisia mediakuvastoja. Olen kohdistanut tarkasteluni kotimaiseen fiktioelokuvaan, tiettyihin television viihdeohjelmiin sekä sosiaaliseen mediaan, joita koskevat osatutkimukset ovat ensimmäisiä aihetta koskevia tutkimuksia Suomessa. Työni lähtökohtana on ollut, että media toimii merkittävänä areenana, jossa tuotetaan ikää ja ikääntymistä koskevaa kulttuurista mielikuvitusta, muokataan niitä koskevia arkipäiväisiä käsityksiä sekä tehdään näkyväksi elämän jälkipuoleen liittyviä ilmiöitä.

Väitöskirjani koostuu yhteenveto-osasta ja neljästä osajulkaisusta, joissa lähestyn tutkimusaihetta hieman eri näkökulmista ja eri aineistoja hyödyntäen. Tutkimuksessani olen kysynyt, millaisia kulttuurisia kuvastoja ja käsityksiä ikääntymisestä tuotetaan ja haastetaan 2000-luvun suomalaisissa mediaesityksissä ja miten ikääntymiseen liittyvät kuvastot ja tulkinnat rakentuvat suhteessa sukupuoleen. Olen selvittänyt myös, mitä uusia näkökulmia ja ymmärryksiä mediakulttuurinen tarkastelu mahdollisesti avaa iän ja ikääntymisen keskusteluihin.

Aikaisempi tutkimus vanhenemisen representaatioista Suomessa on kohdistunut pääasiassa printtimediaan (esim. Lumme-Sandt 2011; Ishikawa 2020; Mäntynen & Virtanen 2020). Omassa tutkimuksessani olen lähestynyt mediaa laajemmasta näkökulmasta ja tarkastellut tutkimuskohdetta monimediaisesti ja eri tuotantokonteksteissa. Olen analysoinut kymmentä 2000-luvulla valmistunutta draama- ja komediaelokuvaa, kahta television muutosarjaa (*Vuosia nuoremmaksi* ja *Meidän tarina*) sekä ”mummoiksi” itsensä identifioivien vanhempien naisten tuottamia sosiaalisen median sisältöjä. Monimediainen, eri lajityyppisiä ja itserepresentaatioita sisältävä tutkimusaineisto on työssäni toiminut vahvuutena monessa mielessä. Ensinnäkin monimediainen aineisto heijastelee sitä arkista mediamaisemaa, jonka ympäröimänä elämme ja jossa ikää ja ikääntymistä koskevat kuvastot, käsitykset ja merkitykset muotoutuvat mediarajoja ylittävissä representaatioiden verkostoissa. Toisekseen ikääntymiseen liittyvät käsitykset ja ymmärrykset ovat tulleet moniväitsemisempinä näkyville, kun olen tarkastellut niitä eri tuotantokonteksteissa. 2000-luvun kaksi ensimmäistä vuosikymmentä kattava tutkimusaineisto on myös antanut mahdollisuuden jäljittää ikään ja ikääntymiseen liittyvien kulttuuristen kuvastojen mahdollisia ajallisia muutoksia, samalla kun mediateknologinen kehitys sosiaalisen median muodossa on avannut uusia areenoita ja välineitä iän tekemiselle ja ikääntymisrepresentaatioiden tuottamiselle.

Tutkimukseni sijoittuu humanistisen mediatutkimuksen ja kulttuurigerontologian eli ikääntymisen kulttuurisia ulottuvuuksia tarkastelevan tutkimusperinteen kohtaamispestisiin. Tutkimukseni yhtenä keskeisenä ajatukseksi on, että sukupuoli vaikuttaa olennaisesti siihen, millaisia merkityksiä ja tulkintoja iälle ja ikääntymiselle annetaan. Naisten ikääntymistä koskevat kysymykset ja keskustelut nousevat omassa tutkimuksessanikin keskeiseen osaan, vaikka kahdessa osatutkimuksessa tarkastelen jossain määrin myös sitä, millaisia ymmärryksiä ikääntyvistä miehistä aineistoissani tuotetaan.

Vanhenemisen ja vanhuuden visuaaliset esitykset kohdistuvat erityisesti naisiin, ja mediamaisemassa esitetään vanhempia naisia usein varsin epäsuotuisassa valossa (esim. Vakimo 2001; Lemish & Muhlbauer 2012). Tämä tulee terävästi esille *Vuosia nuoremmaksi* -televisiosarjaa tarkastelevassa osatutkimuksessani (III). Tässä muutosleikkiin perustuvassa ohjelmasarjassa ikääntyvä naisruumis esitetään ”rumana” ja ongelmallisena ja sen esitetään tarvitsevan nuorennusmuokkausta tullakseen sosiaalisesti ja kulttuurisesti hyväksytyksi. Sarjan miesmuuttujan kohdalla taas muuttumisleikki esitetään lähinnä kiinnostavana kokeiluna – koska eihän ikääntyvä miesruumis varsinaisesti tyyli-päivityksiä ja nuorennusmuokkauksia tarvitse ollakseen vetovoimainen ja kykenevä. Edellä kuvattu esimerkki havainnollistaa sitä, miten naisten ikääntymiseen tavataan suhtautua kulttuurissamme ankarammin kuin miesten ikääntymiseen. Toisaalta ikääntyminen voi myös tarjota mahdollisuuksia ottaa etäisyyttä varsin kapeisiin, naiseutta määrittäviin ihanteisiin ja normeihin, kuten tuon esille väitöskirjani kahdessa muussa osatutkimuksessa (II ja IV).

Vanhenemiseen ja vanhempiin ihmisiin liitetään tutkitusti paljon yksipuolisia stereotyyppioita, kielteisiä merkityksiä ja ageistisia käsityksiä (mm. Iversen & Wilinska 2020). Tutkimukseni kuitenkin osoittaa, että tietyt esittämisen konventiot ja alustat mahdollistavat sekä ikään ja ikääntymiseen liittyvien

stereotyyppien haastamisen että iän moninaisemman esittämisen. Vanhempia naisihahmoja kotimaisessa fiktioelokuvassa tarkastelevan osatutkimuksen mukaan komedia ja huumori avaavat tilan, jossa voidaan haastaa ikään ja sukupuoliin liittyviä stereotyyppioita ja normeja, vaikkakin samaan aikaan niitä rikkovien naisihahmojen asettaminen naurunalaiseksi pönkittää olemassa olevia käsityksiä siitä, mitä kulttuurisesti pidetään hyväksyttävänä ja ikäsopivana vanhemmille naisille. Televisiota analysoiva osatutkimus taas osoitti, että muuttumisleikki mahdollistaa ohjelman osallistujille leikkittelyn eri-ikäisyyksillä ulkonäköruumiiseen liittyvien tyylivalintojen ja muokkausten kautta, samalla kun leikillinen kehys tekee näkyväksi sitä, että ikäkin on jotain, jota ”tehdään” eli se ei ole olemassa jo sellaisenaan. Iällä on siis kulttuurisesti ja sosiaalisesti rakentuva ulottuvuus.

Toisaalta tietyt mediateknologiat itsessään tarjoavat uusia tapoja ja areenoita tehdä ikää, ottaa ikäkäsityksiä omaan käyttöön ja tuottaa kuvastoja ja sisältöä, jotka perinteisessä mediassa eivät välttämättä pääsisivät esille. Tämän osoittanut sosiaalista mediaa tarkastelevassa osatutkimuksessani, jossa keskityn ”mummoiksi” itsensä identifioivien vanhempien naisten tuottamiin mediasisältöihin ja itserepresentaatioihin. Ottamalla sosiaalista mediaa haltuun ja tarttumalla ajankohtaisiin yhteiskunnallisiin kysymyksiin, kuten ilmastonmuutokseen, tutkimuksessa tarkastellut naiset haastavat vallitsevia käsityksiä ”mummoista”, antavat mummosanalle uusia merkityksiä ja kyseenalaistavat käsityksiä vanhemmista ihmisistä nyky-yhteiskunnan realiteetteja ja kysymyksiä ymmärtämättömänä ryhmänä ja digitaalisiin mediateknologioihin liittyvän kehityksen pulkasta pudonneina yksilöinä. Sosiaalinen media tarjoaa myös uudenlaisia mahdollisuuksia tehdä näkyväksi vanhempien naisten toimintaa ja elämää, jota valtamedia on väitetysti pitänyt jopa ”epäkiinnostavana”. Tämän epäkiinnostavuuden ja vanhempien naisten vähäisen näkyvyyden mediamaisessa voi katsoa puhuvan omaa kieltänsä vanhempien naisten yhteis-

kunnallisesta arvostuksesta – tai arvostuksen puutteesta – ja siitä, millä tavoin media myös instituutioon osaltaan tuottaa ja ylläpitää ikäsyrjiviä käytänteitä ja rakenteita.

Kaikkiaan media rakentaa omanlaistansa kuvaa vanhemmista ihmisistä ja ikääntymisestä. Muutokset median ikärepresentaatioissa indikoivat muutoksista ympäröivässä yhteiskunnassa ja kulttuurissa, samalla kun mediaesitykset osaltaan tuottavat ja tekevät näkyväksi tätä muutosta. Ikääntymisen ja vanhempien ihmisten monipuolinen ja myönteinen esittäminen mediassa on tärkeää, koska se auttaa muun muassa purkamaan kapeita ikää ja sukupuolta koskevia stereotyyppioita ja käsityksiä, jotka rajoittavat ihmisten kykyjen, mahdollisuuksien ja potentiaalien realisoitumista tosielämässä. Vanhempia ihmisiä koskevien stereotyyppisten mediakuvastojen muuttaminen on mainittu YK:n vuonna 2002 laatimassa ikääntymistä koskevassa kansainvälisessä toimintasuunnitelmassakin¹, ja ikäsyrjinnän torjuminen on nostettu esille myös esimerkiksi Maailman terveysjärjestö WHO:n agendassa². Tarve puuttua ikäsyrjiviin ilmauksiin mediasisällöissä ja kulttuurin tasolla on siis poliittisissa puheissa tunnistettu, mutta julkisista puheenvuoroista tuntuu silti usein uupuvan laajempi ymmärrys siitä, miten monitasoisesti ja -vivahteisesti ageismi toimii yhteiskunnan ja kulttuurin eri osa-alueilla. Myös monet ikääntyneiden ja vanhustyön kysymyksiin erikoistuneet järjestöt ja asiantuntijat pitävät tärkeänä ikääntymisasenteisiin vaikuttamista ja peräänkuuluttavat muutosta kohti positiivisempia ikäasenteita. Harvemmin kuitenkaan näkee kerrottavan, miten konkreettisesti edetä asiassa. Katseen suuntaaminen kohti mediaa, sen sisältöjä ja toimintatapoja on yksi tie. Medioilla, mediantekijöillä ja mediasisällöillä on ikäasenteiden uudistamisprosessissa merkittävä rooli ja vastuu: ne voivat uusintaa vallitsevia valtasuhteita, ikäideologioita ja stereotyyppioita tai haastaa näitä ja pyrkiä tietoisesti kohti uudenlaista ikääntymisen esittämistä ja ajattelua.

Mediatutkimuksen alaan kuuluva väitöskirja "Vastarintaa, ikäleikkiä ja aktivistimummoja. Vanhenemisen kotimaiset mediakuvastot" tarkastettiin Turun yliopistossa 4.3.2023.

Hanna Varjakoski, FT (mediatutkimus)
hanna.varjakoski@uef.fi

Viiitteen

- 1 Madrid International Plan of Action on Ageing (MIPAA), ks. <https://www.age-platform.eu/policy-work/madrid-international-plan-action-ageing-mipaa>.
- 2 WHO:n "Global Campaign to Combat Ageism", ks. https://www.who.int/health-topics/ageism#tab=tab_3.

Väitöskirjan alkuperäiset julkaisut:

- I: Varjakoski H. "Kai sitä jotenkin hengissä on kun varjo kulkee vierellä." Vanhuuskuvia kotimaisessa 2000-luvun elokuvassa. *Lähikuva* 2015;28(1): 60–76.
- II: Varjakoski H. In and out of control: portraying older women in contemporary Finnish comedy films. *European Journal of Cultural Studies* 2019;22(5-6):684–99. <https://doi.org/10.1177/1367549419839881>
- III: Varjakoski H. Iällä leikkittelyä tv-sarjoissa *Vuosisia nuoremaksi ja Meidän tarina*. *Gerontologia* 2020;34(1):42–57. <https://doi.org/10.23989/gerontologia.83560>
- IV: Varjakoski H. Older women as active online agents: diversifying cultural conceptions of "grannies" through social media. *Journal of International Women's Studies* (hyväksytty julkaisutavaksi).

Kirjallisuus

- Biggs S. The promise of a long life? Cultural adaptation to productive aging, spiritual empathy, and a sustainable future. *J Relig Spiritual Aging* 2014;26(2–3): 96–108. <https://doi.org/10.1080/15528030.2013.855964>
- Iversen SM, Wilinska M. Ageing, old age and media: critical appraisal of knowledge practices in academic research. *Int J Ageing Later Life* 2020;14(1):121–49. <https://doi.org/10.3384/ijal.1652-8670.18441>

Irving P, Beamish R. The upside of aging: how long life is changing the world of health, work, innovation, policy, and purpose. 1. edition. Hoboken: Wiley, 2014.

Ishikawa M. Media portrayals of ageing baby boomers in Japan and Finland. Sosiaalitieteiden laitos, Helsingin yliopisto, 2020. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-5647-1>

Jyrkämä J, Nikander P. Ikäsyrintä, ageismi. Teoksessa: Lepola O, Villa S, toim. *Syrjintä Suomessa* 2006. Helsinki: Ihmisoikeusliitto ry., 2007:181–218.

Kautto M, toim. Ikääntyminen voimavarana: tulevaisuusselonteon liiteraportti 5. Valtioneuvoston kanslia, 2004.

Lemish D, Muhlbauer V. Can't have it all: representations of older women in popular culture. *Women & Therapy* 2012;35(3–4):165–80. <https://doi.org/10.1080/02703149.2012.684541>

Lumme-Sandt K. Images of ageing in a 50+ magazine. *J Aging Stud* 2011;25(1):45–51. <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2010.08.013>

Mäntynen A, Virtanen MT. Vanhuus mediassa. Teoksessa: Hippi K, Mäntynen A, Lindholm C, toim. *Vanhuus ja kielenkäyttö*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2020:76–108.

Pääkkönen S. Vanhempien työntekijöiden irtisanominen on yleistä media-alalla. 2021. Internet: <https://journalisti.fi/artikkelit/2021/02/vanhempien-tyntekijiden-irtisanominen-on-yleist-media-alalla-ikasyrjinnn-huomaa-vasta-kun-se-osuus-kohdalle-sanoo-vies-tintalan-konkari/> (viitattu 24.4.2023).

Raisborough J, Watkins S, Connor R, Pitimson N. Reduced to curtain twitchers? Age, ageism and the careers of four women actors. *J Women Aging* 2022;34(2):246–57. <https://doi.org/10.1080/08952841.2021.1910464>

Suomi A, Hakonen S, toim. *Kuluerästä voimavaraksi: sosiokulttuurinen puheenvuoro ikääntymiskysymyksiin*. Jyväskylä: PS-Kustannus, 2008.

Vanhustyön keskusliitto. Mitä suomalaiset ajattelevat vanhuudesta ja vanhenemisestä: kyselytutkimuksen tulokset. 2022. Internet: https://www.vanheneminen.fi/wp-content/uploads/sites/3/2022/09/Kansalaiskysely-vanhenemisesta-ja-vanhuudesta-2022_-tulokset_VTKL.pdf (viitattu 24.4.2023).

Vakimo S. Paljon kokeva, vähän näkyvä: tutkimus vanhaa naista koskevista kulttuurisista käsityksistä ja vanhan naisen elämäntäytännöistä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden seura, 2001.